

‘ਅਨਹਦ ਨਾਦ’ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਡਾ. ਰਤਨ ਰੀਹਲ

ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਅਨਹਦ ਨਾਦ’ ਕਵੀ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖ ਭੇਜਣ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਈ-ਬੁੱਕ ਭੇਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਪਾਠ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਸਕਰਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਕਾਰਜ ਬਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬਹੁਤੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਵਰਡਜ਼ਵਰਥ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਵੈ ਪਰੇਰਤ ਚਿੱਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਐਮਲੀ ਡਿਕਸਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਜਿੰਨਾਂ ਸਕੂਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ। ਡਾਈਲੈਨ ਬੋਮਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਪਾਠ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹਸਾ, ਰੁਆ, ਜਾਂ ਅਵੇਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੂੰ ਸਰਸਾਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਯਤਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਕਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਛੈਣੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਕੈਨਵੈਸ ਉਪਰ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਕਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕੈਨਵੈਸ ਕਵੀ ਆਪ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤੀਬਰ ਸੰਵੇਗ, ਉਮੰਗ, ਖੁਸ਼ੀ, ਗਮੀ, ਗੁੱਸਾ, ਭਾਵ-ਵਿਰੇਚਨ, ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ-ਕੁੰਨ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ-ਕੁੰਨ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਦੈਵੀ-ਸੰਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਸੱਚ ਬਾਰੇ ਗੂੜ੍ਹ ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਹੀ ਸੁਹਜ ਹੈ ਤੇ ਸੁਹਜ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਕਲਾਤਮਿਕ ਤੌਰ ਉਪਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਿਰੂਪਣ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹੋਂ ਦੇ ਥਾਲ ਉਪਰ ਠੋਲਾ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਕਵਿਤਾ ਪਾਠਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਝਰਨਾਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਝਰਨੇ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਹਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਵਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਉਸਦਾ ਵਜੂਦ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਉਕਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਫਿਰ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਉਕਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਤੇ ਤੁੱਕ-ਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ-ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਦ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਅਸਰ ਕਾਰਨ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਦਾ ਹੈ।

ਚੰਗੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਚੁਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ‘ਅਨਹਦ ਨਾਦ’ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਹਰ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਬੱਮਣ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ) ‘ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ’ ਸਿਰਲੇਖ

ਹੇਠ (ਪੰਨਾ 7 ਉਪਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਰਾਜਪਾਲ ਸੰਧੂ ‘ਅਨਹਦ ਨਾਦ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਲੇਠਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲੈ ਕੇ ਮਲਕਤੋ ਜਿਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਡਿਗਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਝਰਨੇ ਵਾਂਗ ਮਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਸਾਰ ਕਰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਾਨੀ ਫੜੀ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਸੋਚ ਦੀ ਝਮਬਨੀ ਲੈ, ਉਹ ਲਿਖਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅੰਦਰ ਕੁੱਝੇ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰੀਤ ਵਲਵਲਿਆਂ ਅੰਦਰ ਗੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਵੀ ਹੈ।”

ਕਵਿਤਾ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਇਕ ਰੱਬੀ ਦਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ‘ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ’ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ (ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ ਚਾਰ ਉਪਰ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ‘ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਮਿਲੇ-ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਕਵਿਤਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣਦੀ ਹੈ?’ ਕਹਿੰਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਜ ਸੌ ਕਵਿਤਾ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਆ, ਫਿਰ ਦਸਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਲਹਿਰ ਆਪੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਝਰਨੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆਪ ਡਿਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਆਪ ਹੀ ਚਮਕਦੀ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਆਪ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵਿਤਾ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਇੰਝ ਪਾਸਕ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਾਰਸ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਚੁਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਥਾਹੋਂ ਥਾਹੀਂ ਫਿਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਸਰਲ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਾਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੋਏ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਅਰਸ਼ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਰ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦੀ। ‘ਨਿੰਦਰ ਘੁਗਿਆਣਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਇਰ ਸੰਧੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਨੇੜਲਾ ਨਾਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁੰਦਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਖੇਲਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸਹਿਜ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।’ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਬੱਲ ਸਿਰਨਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਮੌਲਿਕਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਰਸ ਹੈ। ਅੱਥਰੇ ਸਾਗਰ ਵਾਂਗ ਤਰੰਗਾਂ ਹਨ। ਪਰਬਤਾਂ ਜੇਡੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਵਾਲੀ ਮਹੀਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਿਰਫ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਕ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੋ ਕੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿਰਜੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਨੂੰ ਬੱਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੁਲਮ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਲਾਉਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਜਿਹੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਵਰਗੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਾਂ! ਜਦ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਰਹੇਂਗੀ
ਕੀ ਇਹ ਦਿਨ ਇਹ ਚੰਨ ਭਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ
ਕੀ ਉਸ ਵਕਤ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਹੀ
ਸੋਹਣੀਆਂ ਲਗਣਗੀਆਂ?
ਮਾਂ! ਬੇਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਸੌਖੀ
ਜਿਹੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ।
ਮਾਂ! ਜਦ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਰਹੇਂਗੀ? (ਪੰਨਾ 63

‘ਐਬਔਰਿਜਨੀ ਲੋਕ’ ਭਾਵ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਆਦਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਜ, ਡਿਜਰੀ-ਡੂ, ਦਾ ਬੁੱਲ ਰੋਰਰ ਅਤੇ ਗੰਮ-ਲੀਫ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਸਾਜ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਸਾਜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਗੋਜੇ ਵਰਗਾ ਇਕ ਸਾਜ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਗੋਜਾ ਇਕ ਬਾਂਸ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿੱਕੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਟਾਹਣੀ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਗੁੱਦਾ ਚਿੱਟੀਆਂ ਕੀੜੀਆਂ ਨੇ ਖਾ ਖਾ ਟਾਹਣ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਪੋਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਗੋਜਾ ਸਾਈਜ ਵਿੱਚ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਸਾਜ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਡੇਡ ਮੀਟਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਡੇਡ ਮੀਟਰ ਟਾਹਣ ਦੇ ਛਿਦਰ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਖਰੋਚਿਆਂ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਖਰੋਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟਾਹਣ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਰਗੜ ਰਗੜ ਕੇ ਮੁਲਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਉਪਰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਦੀ ਛਿਦਰ ਨੂੰ ਮਾਧੋ-ਮੋਮ ਦੀ ਲੇਪ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਛਿਦਰ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹ-ਮੁੰਦਣ ਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੁਲ੍ਹ-ਮੁੰਦਣ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਰੱਖ ਕੇ ਜਦ ਕੋਈ ਫੂਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਦੀ ਛਿਦਰ ਅੰਦਰ ਕੰਬਣੀ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਧੁਨ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਮੁਸੰਨਫ ਉਸ ਧੁਨ ਨੂੰ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵੀ ਰਾਜ ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹੀ ਅਨਹਦ ਨਾਦ/ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਰਸੀਲਾ ਪਨ ਪਨਪਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ; ਮੇਰੀ ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਬਣਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ 12 ਸਾਲ ਚੱਲੀ। ਲਕੜ ਚੰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅੱਖ ਵੀ ਪਾਰਖੀ ਸੀ। ਜਦ ਅੰਦਰ ਖੋਖਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਨਾਦ ਵਜਦਾ ਸੁਣਿਆ। ਕੈਸਾ ਨਾਦ ਸੀ? ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਸੁਣਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਨਾਦ ਸੀ ਅਨਹਦ ਨਾਦ।’ ਭਾਵ ਉਹ ਇਕ ਉਹ ਧੁਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਧੁਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ਕਿ ਕਵੀ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਆਦਿ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਬੜਾ ਨੇੜਤਾ ਵਾਲਾ ਨਾਤਾ ਹੈ। ਏਨਾ ਵੀ ਨੇੜਤਾ ਵਾਲਾ ਨਾਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ-ਗ੍ਰਸਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਰਹਾਓ ਵਿਚ ਹੈ। ਕਵੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਨੁੱਖਵਾਦੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕਵਾਦੀ ਸ਼ਾਇਰ ਹੈ।

ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਸਾਜ ਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ-ਗਾਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਬਾਰਾ-ਮੁੰਡੀ, ਬਿਲਾਰਗਨ ਅਤੇ ਦਾਰੂ, ਬੋਹਰਾ ਦਾ ਕੰਗਾਰੂ ਅਤੇ ਡਿਆਨਾਵਾਂ ਦਾ ਏਮੂ, ਡਿਆਨਾਵਾਂ ਦਾ ਏਮੂ ਅਤੇ ਗੂਬਲ ਰੂਬਲ ਦਾ ਪਲੇਨ ਟਰਕੀ, ਗਨਹਾਰ ਦਾ ਕਰੋਕੋਡਾਇਲ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਕੰਨਡਾਇਕ ਦਾ ਕੰਗਾਰੂ-ਮੈਨ, ਲੋਕ ਬੇਰਾਈਨ ਅਤੇ ਨਕਾਜ਼ਨ ਡਰੀਮਿੰਗ ਸਟੇਰੀ, ਦਾ ਰੇਨਬੋ ਸਰਪੈਂਟ ਆਦਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਾ ਆਰੇਜਨ ਆਫ ਵਾਟਰ ਵਾਲੀ ਗਾਥਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਧੁਨੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਰੂ ਥੱਲ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਪਿਆਸ ਪਈ ਰੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੌਦਿਆਂ ਉਪਰ ਪਈ ਤ੍ਰੇਲ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ‘ਗੁਲਬੀਰਾ’ ਨੂੰ ਚੂਸ ਕੇ ਬੁਝਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਆਦ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰਾਸਦੀ ਨੇ ਕਵੀ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦਾ ਮਨ ਵਲੂੰਦਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲੋੜਬੰਦ ਲੋਕ ਜਨ ਨਾਲ ਹਮਾਇਤ ਆਪਣਾ ਘਰ ਕਰ ਗਈ।

‘ਅਨਹਦ ਨਾਦ’ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ‘ਸਾਰੇ ਗਾਵੇ ਮਾਧੇ ਧਨ ਈ’ ਅਤੇ ਡਿਜਰੀ-ਡੂ ਨਾਦ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਦਾ ਧਨੀ ਸ਼ਾਇਰ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਸਾਜ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ

ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ-ਰਹਿਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਰਿਦਮ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ' ਕਵਿਤਾ (ਪੰਨਾ 36 ਉਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪੁਨਰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕਰਦਾ ਸ਼ਾਇਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਮੁਲਾਂ ਦੀ ਵਾਂਗ, ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਘੰਟੀ ਤੇ ਸੰਖ ਦੀ ਆਵਾਜ਼

ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਸਕੇ।

ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ

ਜਦ ਮੈਂ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਤਿਤਲੀਆਂ ਨੂੰ

ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਚੁੰਮਦੇ ਵੇਖਿਆ।

ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਿਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਬਦਲਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਪਰ ਕਟਾਖਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਇਨਕਬਾਲੀ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਸਮਾਜ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਵੀ ਵਸੀਲਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਡਾ: ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਚੰਡੀਗੜ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਇਰ ਸੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਰੰਗ ਦੀ ਵੀ ਰੰਗਣ ਹੈ। ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾਰਨ ਧੀਰਜ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸੁਖਾਂਤ ਧੁਨੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਕਵੀ ਜਦ ਉਸ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਫਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ

ਮੈਂ ਹਰ ਥਾਂ ਤੈਨੂੰ ਲਭਦਾ ਰਿਹਾ

ਕਿੰਨਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸਾਂ ਮੈਂ

ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਜਦਾ ਰਿਹਾ॥ (ਪੰਨਾ 13)

ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਕੋਈ ਜਨਮਿਆਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸਦਾ ਵਜੂਦ ਹੋਵੇ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਅਜੂਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਅਜੂਨੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਨੇ ਅਜੂਨੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਸੰਕਲਪ ਰਾਹੀਂ ਕਵੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀ ਲਲਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਰੇ ਜ਼ਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਤਰਾਂ ਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਰਿਸ਼ਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰੱਬ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਲੀ ਵਿੱਥ ਨੂੰ ਮਕਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ 'ਅਜੂਨੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਕ ਲੰਮੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਸਿਰਜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜੂਨੀ ਦੀ ਅਨੰਨਤਾ ਬਾਰੇ ਅਨੰਤ ਪੰਨੇ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜੂਨੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਅਜੂਨੀ! ਉਹ ਪੁਛਣਗੇ

ਤੂੰ ਹਿੰਦੂ ਏਂ ਯਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਸਿਖ ਹੈ, ਈਸਾਈ ਹੈ? ਕੌਣ ਹੈ ਤੂੰ

ਤੂੰ ਕਹੀਂ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਹਾਂ!

ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕ ਕੇ ਵੇਖੋ
ਚਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। (ਪੰਨਾ 14)

ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਔਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਸਿਫਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ 'ਇਕ' ਅਤੇ 'ਸਿਫਰ' ਨਾਲ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।

ਤੂੰ ਇਕ ਹੈਂ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ।
ਮੈਂ ਸਿਫਰ ਹਾਂ, ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ।
ਪਰ ਜਦ ਤੂੰ ਨੌਂ ਤੇ ਆ ਕੇ ਰੁੱਕ ਜਾਏਗਾ ਨਾ,
ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਆਨ ਖੜਾਂਗੀ
ਤੇ ਫਿਰ ਅਨੰਤ ਤੱਕ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲਾਂਗੀ॥ (ਪੰਨਾ 17)

ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਚਾਲੇ ਚਲਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਸਮੇਂ ਵਾਂਗ ਸੁੱਤਿਆਂ ਪਿਆਂ ਵੀ ਚਲਦੀ
ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਕਤ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਰੁਕ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬੱਕਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ!
ਬੈਠ ਕੇ ਦੋ ਘੜੀ ਸਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ
ਟਿਕ ਟਿਕ ਟਿਕ
ਵਕਤ ਦਾ ਪਰਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰਦੇਸੀ ਜਿਹਾ। (ਪੰਨਾ 27)

ਸਾਡੀ ਭੁੱਲੀ ਵਿਸਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੀਉਂਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾ
ਦੀ ਸਿਰਜਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਉਪਰ ਇਕ ਅਹਿਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅੱਖ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਫੋਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸਾ ਬਿਤਾਇਆ
ਪੰਦਰਾਂ ਵਿਸੁਏ ਜੋੜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਚਸਾ ਲੰਘਾਇਆ
ਫਿਰ ਤੀਹ ਚਸੇ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਬਣਿਆ ਸੀ ਇਕ ਪਲ
ਇਕ ਇਕ ਪਲ ਗਿਣ ਸਠ ਪਲਾਂ ਦੀ ਘੜੀ ਬਨਾਈ
ਸਾਢੇ ਸਤ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਪਹਿਰ ਸੀ ਔਖੀ
ਅਠ ਪਹਿਰ ਮੈਂ ਸਜਨਾਂ ਤੁਦ ਬਿਨ ਇੰਜ ਲੰਘਾਈ (ਪੰਨਾ 28)

ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ-ਧਾਰੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਦਮੁਹੀ ਕਿਹਾ
ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਮੂੰਹ ਉਤਨੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਕਵੀ ਕਿਸੇ ਮਜੀਠ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਗਿਆਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਰੰਗ ਬਦਲਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ
ਮੇਰੀ ਰੂਹ, ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਵੀ ਮੰਗ ਲੈ
ਮੈਂ ਵਿਚ ਰਲ ਮੇਰਾ ਰੰਗ ਮੁਕਾ ਦੇ
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਲੈ (ਪੰਨਾ 37)

ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਦਰਦੀਆ, ਬਲੈਕ ਹੋਲ, ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਅੱਖ ਇੰਜ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਚਿੱਠੀ, ਕਲ ਰਾਤ, ਜੁਗਨੂ ਅਤੇ ਸੁਰਮਾ ਆਦਿ। ਭਾਵੇਂ ਕਵੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੁਨੀਆਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਗਾਈ ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਕੀਰਤੀ ਗਾਉਂਦਾ ਗਾਉਂਦਾ ਕਦੇ ਕਦੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਲੀਨ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਹ!

ਹੋਠਾਂ ਤੇ ਮਹਿਕੀ ਜਿਹੀ

ਇਕ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਪਸ਼

ਆਹ!

ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ

ਸੁਰਮਾ ਠੰਡਾ ਠੰਡਾ (ਪੰਨਾ 42)

ਬਣ ਜੁਗਨੂ ਕਈ ਵਾਰ

ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਇਆ

ਪਰਵਾਨੇ ਭੀ ਬਣੇ

ਖੁਦ ਨੂੰ ਸ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਮਿਟਾਇਆ

ਤੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਕੀ ਨਾ ਹੋਏ,

ਅਜੂਨੀ!

ਕਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਣੇ

ਕਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਇਆ (ਪੰਨਾ 41)

ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਆਜ਼ਾਦ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਅਤੇ ਹੱਕ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਵੇਦਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਹਿੰਮਤ, ਹੌਸਲਾ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਅਰਸ਼ ਉਪਰ ਉਡਾਰੀ ਲਾਉਣਾ ਚਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਚਾਈ ਉਪਰ ਪੁਜ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਐਸੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹਰ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚਲ ਨੀ ਜਿੰਦੇ ਅੰਬਰੀ ਉੱਡੀਏ

ਉੱਚੀ ਮਾਰ ਉਡਾਰੀ

ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਲ ਤੇ ਪਿੰਜਰਾ ਉਠੇ

ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਨ ਸ਼ਿਕਾਰੀ (ਪੰਨਾ 48)

ਭਾਵੇਂ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਨੇ ਰੁਬਾਈਆਂ ਦਾ ਸਿਰਜਾਨਤਮਕ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸਦੇ ਚੁਵਰਗਿਆਂ, ਛੇਵਰਗਿਆਂ ਅਤੇ ਅੱਠਵਰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਉਮਰੇ ਖਿਆਮ ਵਾਂਗ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਕ ਸੰਸਕਾਰ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਾਸਤੇ ਪੜ੍ਹੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਕਰਣ।

ਦਿਲ ਸਿੱਪੀ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਉਡੀਕੇ
ਪਹਿਲੀ ਬੂੰਦ ਵਸਲ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼
ਪੈਦਾ ਹੋਸੀ ਤਾਘ ਦੀ ਕੁਖੋਂ
ਸੁੱਚਾ ਮੋਤੀ ਇਸ਼ਕ ਕੁਆਰਾ (ਪੰਨਾ 38)

ਕਾਲਾ ਸੂਫ਼ ਗ਼ਮਾਂ ਦਾ ਪਾ ਨਿੱਤ
ਜੋਗਣ ਬਣਦੀ ਰਾਤ ਹਿਜ਼ਰ ਦੀ
ਉਫ਼ਕ ਤੋਂ ਸੂਹੇ ਚੀਰੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ
ਦਿਹੂੰ ਲੈ ਜੰਜ ਵਸਲ ਦੀ ਤੁਰਦਾ (ਪੰਨਾ 39)

ਦਿਲ ਦਾ ਦਰਦ ਹੈ
ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਰਗੜ ਕੇ ਦਵਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ
ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜ਼ਹਿਰ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ
ਤਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦਵਾ ਨੂੰ ਦਿਲ ਤੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ (ਪੰਨਾ 40)

ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਦੇ ਹੀ ਰਾਤ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਦਿਨ ਕਿੱਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਝੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਝੜਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ
ਚੁੱਪ-ਚਾਪ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੌਰ ਤੋਂ। (ਪੰਨਾ 43)

ਵਕਤ, ਸੋਟੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ
ਅਕਸਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪੁੰਧਲੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਕੋਲ
ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਤਕਦੇ ਨੇ ਦੋਹਵੇਂ ਚਿਰਾਂ ਤੱਕ।
ਹੁਣ ਉਹ ਲੜਦੇ ਨਹੀਂ,
ਸਹਾਰਾ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ
ਉਮਰ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ
ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਕੌਣ ਪਾਸ ਬੈਠਦਾ ਹੈ?
ਵਕਤ, ਸੋਟੀ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ਾ (ਪੰਨਾ 35)

ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਇਰ ਸੰਧੂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਸ਼ੇ ਜਿਵੇਂ ਰਿੰਦ ਸਾਕੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਕਬਾਬ ਅਤੇ ਸ਼ਬਾਬ, ਮਾਲੀ ਸਯਦ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੂਹਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਛੇਅਰਾਂ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਬਹਿਰ ਵਾਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਾਈਆਂ ਹਨ।

ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡੁਲੁਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਸੀ ਉਨਾਬੀ ਰੰਗੀ
ਬੁੱਲੀਆਂ ਸੀ ਕੱਚ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਯਾਦ ਆਏ।

ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਅੱਗ ਜਿਥੇ ਅੱਗ ਨੂੰ ਸੀ ਮਿਲਦੀ

ਅੱਗ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਗ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਯਾਦ ਆਏ। (ਪੰਨਾ 51)

ਸੂਫ਼ੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸੱਤਰਾਂ ਧਿਆਨਣ ਯੋਗ ਹਨ।

ਦੇਹੀ ਦਾ ਬਾਲਣ ਬਿਰਹਾ ਭੱਠੀ ਤੀਲਾ ਤੀਲਾ ਪਾਇਆ ...ਹੁ

ਸੀਤ ਵਿਛੋੜੇ ਠਰਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ, ਰਾਤੀਂ ਇੰਜ ਤਪਾਇਆ...ਹੁ

ਅੱਗ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਸਾਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਰੇ ਉੱਡ ਗਏ ਮਾਰ ਉਡਾਰੀ

ਵੇਖ ਉਡਾਰੀ ਚੇਤੇ ਆਇਆ ਦਿਲ ਦਾ ਮਾਸ ਖੁਆਇਆ...ਹੁ (ਪੰਨਾ 50)

ਮੈਂ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਤੂੰ ਘਮਿਆਰ ਵੇ

ਮੈਨੂੰ ਦੱਬ ਕੇ ਗੁੰਨ ਸਵਾਰ ਵੇ

ਫਿਰ ਦੇਵੀਂ ਗੋੜਾ ਚੱਕ ਦਾ

ਤੇ ਰੱਖੀਂ ਵਿਚ ਅੰਗਿਆਰ ਵੇ। (ਪੰਨਾ 45)

ਜਿੰਦ ਮਲੂਕ ਦਮਾ ਦਮ ਬੋਲੇ

ਬਸ ਤੇਰਾ ਹੀ ਤੇਰਾ ਨਾਂ

ਚੰਮ ਦਾ ਢੋਲ ਬਣਾ ਵੇ ਸਾਈਂ

ਮੇਰੇ ਚੰਮ ਦਾ ਢੋਲ ਬਣਾ (ਪੰਨਾ 46)

ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸਥਾਪਤ ਗੀਤਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਜਦ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਰਚੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾ ਉਪਰ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਗੀਤ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਪੈ ਕੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਬਣਨ ਦੀ ਸਭਾਵਨਾ ਵੀ ਹੈ।

ਕਦੀ ਤੋਲਾ ਏ ਕਦੀ ਮਾਸਾ ਏ

ਇਸ ਦਿਲ ਦਾ ਕੀ ਭਰਵਾਸਾ ਏ

ਬਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਅੜੀ ਕਰ ਬਹਿੰਦਾ

ਬਾਤ ਨਵੀਂ ਨਿੱਤ ਖੜੀ ਕਰ ਬਹਿੰਦਾ

ਇਸ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਵਾਸਾ ਏ (ਪੰਨਾ 56)

ਸ਼ਾਇਰ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀ ਕਾਵਿ ਵਿਧਾ ਹਾਇਕੂ ਦਾ ਵੀ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਾਇਕੂ ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਜਾਪਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਜੈਨ ਬੁੱਧਮਤ ਦਾ ਹੈ। ਸੰਨ 1900 ਤੱਕ ਹਾਇਕੂ ਜਾਪਾਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਹਾਇਕੂ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਕਵਿਤਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਇਕੂ ਦਾ ਤਾਤਵਿਕ ਲੱਛਣ ਜੈਨ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਜੈਨ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਧਯਾਨਮ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਹਾਇਕੂ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਇਕੂ ਕਾਵਿ ਵਿਧਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਸਰਲਤਾ ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮਤਾ

ਹਾਇਕੂ ਦੇ ਖਾਸ ਗੁਣ ਹਨ। ਹਾਇਕੂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ। ਕਵੀ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦੇ ਹਾਇਕੂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਤਝੜ ਦਾ ਮੌਸਮ

ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਨਾਚ

ਖਾਲੀ ਟਹਿਣੀਆਂ (ਪੰਨਾ 61)

ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਬਿਨਾਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਸਿਰਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁਹਜ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਕ ਸੰਸਕਾਰ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਗਾਰ-ਰਸ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਤੇ ਉਭਯਲੰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੰਜੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਕਵੀ ਦੇ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵੀ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਬਹਿਰ ਵਿਚ ਰਵਾਨੀ ਆਈ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਨਾਲ ਪਰਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇਗੀ ਕਿ ਅੰਕਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਪਰਸਤੁੱਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਿਧਾਤਕ ਤੌਰ ਉਪਰ ਸੁੱਧ ਸੋਨਾ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਾਵਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਗੀਤ ਗਜ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਚੁਵਰਗੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਰਿਦਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੁਕਾਂਤ ਰਹਿਤ ਵੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਰਿਦਮ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਾਜ ਪਾਲ ਸੰਧੂ ਦੇ ਇਸ ਪਲੇਠੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਅਨਹਦ ਨਾਦ' ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਹਿੰਦਾਂ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਮਸ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰੇਗਾ।

15.08.2011